

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

Conducător de doctorat,

IPS Prof. Univ. Dr. TEODOSIE PETRESCU

Doctorand,

CROITORU (MARICA) I. Elena

CONSTANȚA

2014

Unitatea Bisericii și mișcarea ecumenică Temeiuri neotestamentare

Conducător de doctorat,

IPS Prof. Univ. Dr. TEODOSIE PETRESCU

Doctorand,

CROITORU (MARICA) I. Elena

CUPRINS

PROLOG	3
CUPRINS	6
INTRODUCERE	11

CAPITOLUL 1

BISERICA LUI HRISTOS	17
1.1. Simbolismul Bisericii în <i>Noul Testament</i> și legătura ei cu Hristos.....	17
1.2. Întemeierea Bisericii lui Hristos	32
1.3. Însușirile Bisericii lui Hristos.....	36
1.3.1. Unitatea	36
1.3.2. Sfințenia.....	39
1.3.3. Sobornicitatea (universalitate-ecumenicitate)	41
1.3.4. Apostolicitatea	43

CAPITOLUL 2

MISIUNEA BISERICII LUI HRISTOS	45
2.1. Repere neotestamentare.....	45
2.2. Exemplul misionar al Sfântului Apostol Pavel	54
2.2.1. Prima călătorie misionară	58
2.2.2. A doua călătorie misionară	61
2.2.3. A treia călătorie misionară.....	63

2.3. Diaconia – slujirea lui Dumnezeu și a aproapelui	66
2.3.1. Terminologie.....	66
2.3.2. Diaconii în <i>Noul Testament</i>	71
2.3.3. Rolul diaconișelor și al văduvelor în slujire	82
2.4. Lucrarea Bisericii lui Hristos în <i>lume-oikouμένη</i> , astăzi.....	87

CAPITOLUL 3

ECUMENICITATEA BISERICII LUI HRISTOS	93
3.1. Considerații generale.....	93
3.2. Ecumenicitatea Bisericii lui Hristos în perioada <i>Noului Testament</i>	96
3.3. Ecumenicitatea Bisericii lui Hristos la Sfinți Părinți din primele secole ale Creștinismului	107
3.4. Ecumenicitatea Bisericii lui Hristos în timpul Sinoadelor Ecumenice	111

CAPITOLUL 4

UNITATEA BISERICII ÎN VIZIUNEA NOULUI TESTAMENT	117
4.1. Unitatea Bisericii primare. Temeiuri neotestamentare	117
4.2. Unitatea Bisericii prin lucrarea Duhului Sfânt la Cincizecime - darul glosolaliei.....	133
4.3. Unitatea propovăduirii și unitatea de credință.....	140
4.4. <i>Un singur Botez</i>	156
4.5. Euharistia - Taina Unității depline.....	163
4.6. Unitatea Bisericii oglindită în unitatea familiei.....	173

CAPITOLUL 5

MIȘCAREA ECUMENICĂ	181
5.1. Origine și evoluție.....	181
5.2. Constituirea și organizarea Consiliului Mondial al Bisericii.....	191
5.3. Aderarea Bisericii Ortodoxe la Mișcarea ecumenică.....	196
5.4. Adunările Generale ale Consiliului Mondial al Bisericii.....	208
5.5. Biserica Ortodoxă Română și Consiliul Mondial al Bisericii.....	218
5.5.1. Aderarea	218
5.5.2. Personalități ale gândirii teologice românești participante la Consiliul Mondial al Bisericii	224
5.5.2.1. Arhimandritul Iuliu Scriban (1878-1949)	224
5.5.2.2. Vasile Ispir (1886-1947)	226
5.5.2.3. Mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan (1882-1955).....	226
5.5.2.4. Patriarhul Iustin Moisescu (1910-1986)	227
5.5.2.5. Mitropolitul Antonie Plămădeală al Ardealului (1926-2005)	229
5.5.2.6. Patriarhul Daniel (n. 1951)	230
5.5.2.7. Arhiepiscopul și Mitropolitul Nifon Mihăiță (n. 1944).....	231
5.5.3. Contribuții ortodoxe	234

CAPITOLUL 6

UNITATEA BISERICII ȘI MIȘCAREA ECUMENICĂ REFLECTATE ÎN NOUL TESTAMENT.....	239
6.1. Aspecte interconfesionale privind unitatea Bisericii	239
6.2. De la unitatea neotestamentară a Bisericii la Ecumenismul actual	246

CONCLUZII	261
ABREVIERI.....	266
BIBLIOGRAFIE	267
1. Izvoare.....	267
1.1. Izvoare biblice	267
1.2. Izvoare patristice și liturgice	268
2. Enciclopedii, Comentarii biblice, Dicționare,	
Documente ale Mișcării Ecumenice	272
3. Lucrări.....	276
4. Articole și studii.....	285
5. Surse electronice.....	295
CURRICULUM VITAE	297
DECLARAȚIE	300

Cuvinte cheie: unitate, ecumenicitate, misiune, diaconie, mișcare ecumenică.

Alegerea subiectului acestei teze de doctorat, *Unitatea Bisericii și mișcarea ecumenică. Temeiuri neotestamentare*, se dorește a fi o aprofundare a disertației susținute pentru obținerea titlului de Master în Teologie Ortodoxă, al cărei titlu a fost *Biserica Ortodoxă Română și mișcarea ecumenică în secolul al XX-lea*.

Problema unității Bisericii este actuală în lumea contemporană, provocând mare interes în lumea creștină, dar și controverse cât privește definirea Bisericii și ajungerea la împărtășirea comună a Adevărului. Conform învățăturii ortodoxe, *Adevăr* Îl numim pe Hristos, Care este Cap al Bisericii celei *una, sfinte, sobornicești și apostolești*. Unitatea Bisericii este dată de Capul ei, adică de Hristos, Care ne-a descoperit o singură credință și ne-a făcut părtași la un singur Botez mântuitor. Din această perspectivă, unitatea Bisericii își are temeiurile în *Noul Testament*, unde este dezvăluită și ecumenicitatea ei, în sensul că îmbrățișează întreaga creație, pe care o conduce spre transfigurare în măsura în care omul cultivă desăvârșirea duhovnicească.

Toate aceste aspecte am încercat să le analizez în cuprinsul acestei teze, apelând la cheia de interpretare conform limbajului contemporan.

Unitatea Bisericii este caracterizată în teologia contemporană ca o problemă imediată pentru viața tuturor oamenilor, cu referire directă la modul lor de existență¹. Această raportare directă la viața omului este dată de faptul că adevărul existențial al unității Bisericii reprezintă unica posibilitate de mântuire a omului, căci actul mântuirii se împlinește numai în trăirea autentică a Adevărului, Care este Hristos.

Așadar, Biserica este legată direct de Hristos și trăiește relațiile infinitei iubiri a Persoanelor Sfintei Treimi, fiindcă *ea are drept cap* pe Hristos, prin Care este introdusă și înaintează în viață, dar are, în același timp, *drept suflet animator pe Duhul Sfânt* și se aduce *jertfă Tatălui*². Prin urmare, modelul *comuniunii trinitare* reprezintă și modelul Bisericii, din moment ce Cincizecimea (*Fapte* 2: 1-13) constituie extinderea *comuniunii*

¹Yannaras, *Unitatea Bisericii*, p. 14.

² Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, II, p. 228.

trinitare în viața Bisericii³. Acest model ne-a fost descoperit de însuși Mântuitorul, Care se roagă Tatălui ceresc, în ajunul pătimirii și jertfei Sale: *Precum Tu, Părinte, în Mine și Eu în Tine, așa și aceștia în noi să fie una (prin Duhul Sfânt), ca lumea să creadă că Tu M-ai trimis (Ioan 17: 20-21).*

Considerată *actul cinci* al operei mântuitoare a lui Iisus Hristos, *dacă Întruparea, Răstignirea, Învierea și Înălțarea Sa sunt primele patru acte*⁴, Biserica este *viața dumnezeiască* a lui Iisus Hristos *extinsă din Trupul Său în credincioși*⁵. Pogorârea Sfântului Duh reprezintă, astfel, *actul de trecere de la lucrarea mântuitoare a lui Hristos în umanitatea Sa personală la extinderea acestei lucrări în celelalte ființe umane prin Biserica*⁶. Sfântul Ioan Gură de Aur subliniază că la Cincizecime *s-a produs un lucru nou și uimitor: precum atunci, la Turnul Babel, limbile au împărțit lumea, așa acum, adică la Cincizecime, limbile au unit-o și au adus la armonie cele dezbinat*⁷.

Conform Părintelui Dumitru Popescu, întemeierea Bisericii a avut loc numai în ziua Cincizecimii (*Fapte 2: 1-13*), cu cele două aspecte ale ei, văzut și nevăzut⁸. Părintele Ioan Romanidis punctează faptul că *și înainte de creație exista Biserica cea nezidită, ca Împărăție și slavă ascunsă în Dumnezeu, în care locuiește Dumnezeu cu Logosul și Duhul Sfânt*⁹. Însă, Biserica devine la Cincizecime Trupul lui Hristos, căci de la Cincizecime sălășluirea Sfântului Duh în cel inspirat de către Dumnezeu se face și prin firea umană a lui Hristos. De aceea, Cincizecimea este considerată certificatul de naștere al Bisericii, care înseamnă arătarea ei în lume, deși ea este nezidită, fiind slava lui Dumnezeu, locașul nezidit în care locuiește Dumnezeu și în care este chemat să locuiască cel ce ajunge la desăvârșirea duhovnicească.

Astfel, la Cincizecime a fost descoperită taina Bisericii, cu noua ei dimensiune, și acesta este *tot adevărul* revelat de Sfântul Duh (*Ioan 16: 13*)¹⁰, ilustrat în rugăciunea de la *Dumnezeiasca Euharistie: Se sfărâmă și se împarte Mielul lui Dumnezeu, Cel ce se*

³ Popescu, *Pantocrator*, p. 241.

⁴ Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, II, p. 201.

⁵ Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, II, p. 202.

⁶ Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, II, p. 202.

⁷ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia a II-a la Sfânta Cincizecime*, P.G., L, col. 468.

⁸ Popescu, *Pantocrator*, pp. 243-244.

⁹ Ἱεροθέου, *Ἐμπειρικὴ Δογματικὴ*, Β', pp. 246, 249, 252.

¹⁰ Ἱεροθέου, *Ἐμπειρικὴ Δογματικὴ*, Β', p. 255.

fărămă și nu se desparte, Cel ce se mănâncă pururea și niciodată nu se sfârșește, ci pe cei ce se împărtășesc îi sfințește. Această stare de sfințenie, pe care o primește omul prin împărtășirea cu Trupul și Sângele lui Hristos, a fost arătată la Cincizecime, când s-a descoperit că Trupul lui Hristos a devenit din exterior omului interior omului¹¹. Dacă la *Schimbarea la Față* Trupul lui Hristos era exterior, dar revelația interioară Ucenicilor prezenți, la Cincizecime revelația rămâne interioară, dar și Trupul lui Hristos este acum interior fiecărui om¹². Din acest motiv, în Ortodoxie se pune problema retrăirii Cincizecimii de către fiecare credincios în stările de iluminare și îndumnezeire, fiindcă esența teologiei ortodoxe nu este raționalizarea credinței și a trăirii, ci experiența stărilor vieții duhovnicești, adică a stărilor de curățire, iluminare și îndumnezeire.

Sfântul Apostol Pavel a numit în mod direct pe Hristos *Cap al Bisericii* (Col. 1: 18, 24; 2: 18-19; Efes 1: 22-23; 4: 15-16; 5: 23), iar Biserica *Trupul lui Hristos* (Rom. 12: 4-8; I Cor. 6: 15-16; 10: 17; 12: 12-27; Efes. 1: 20-23; 4: 15-16; 5: 23; Col. 1: 17-18, 24; 2: 18-19). Acest adevăr exprimă constituția teandrică a lui Hristos, Care rămâne unit, după firea dumnezeiască, cu Tatăl și cu Duhul Sfânt, iar după firea omenească unit cu oamenii. În virtutea acestei constituții, Hristos este Capul Bisericii, *Care deschide întreaga umanitate către Dumnezeu*¹³. Părintele Dumitru Stăniloae vorbește despre *constituția teandrică a Bisericii* și nu de *natura teandrică a ei*, pentru a nu se da impresia că în Biserică *Dumnezeirea* și *umanitatea* s-au unit într-o natură sau fire în sens monofizit¹⁴.

Hristos lucrează în Biserică prin întreita slujire, profetică sau învățătoarească, împărătească sau de Păstor al întregii lumi și arhierescă. Această întreită slujire este trăită în *Dumnezeiasca Liturghie* și se extinde la nivelul de trăire al fiecărui om, în funcție de viața sa duhovnicească. Datorită lucrării lui Hristos în Biserică prin întreita Sa slujire, omul credincios este în Biserică, după Sfinții Părinți, *împărat, prooroc și preot*, ca și Hristos: *împărat, în virtutea stăpânirii peste patimi; preot, datorită dăruirii de sine, și prooroc, ca un inițiat al tainelor dumnezeiești*¹⁵. Deci, întreita slujire se reflectă pentru

¹¹ Ἰεροθέου, *Εμπειρική Δογματική*, Β', pp. 255-256.

¹² Ἰεροθέου, *Εμπειρική Δογματική*, Β', p. 256.

¹³ Popescu, *Pantocrator*, p. 252.

¹⁴ Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, II, p. 214, nota 20.

¹⁵ Popescu, *Pantocrator*, p. 257; Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, II, p. 243.

fiecare credincios numai pe plan personal, fiindcă pe plan comunitar răspunderea revine slujitorului sfințit al lui Hristos, precum și celor ce îndeplinesc chemările exprese de conducător politic și de dascăl la școală¹⁶.

În *Simbolul de Credință* mărturisim că Biserica este una, sfântă, sobornicească și apostolească. Biserica este una, pentru că este Trupul lui Hristos; este sfântă, fiindcă este sfințită de Capul ei, iar câți sunt în legătură cu acest Cap se sfințesc și ei; este sobornicească, deoarece deține tot adevărul și înfăptuirea desăvârșită, precum și pentru că se extinde în toată lumea; este apostolească, fiindcă se sprijină pe Sfinții Apostoli, iar toți cei ce sunt membrii Bisericii au tradiția apostolică, pe când clericii au succesiunea apostolică¹⁷.

Așadar, unitatea Bisericii este dată în Hristos, Unicul ei Cap, Care rămâne deasupra Bisericii, ca trup al Său, pentru a înălța pe credincioși la viața comuniunii trinitare, dar Care coboară și în Biserică, prin Duhul Sfânt, ca să contribuie la dezvoltarea Bisericii ca Trup al Său¹⁸. Unitatea Bisericii are caracter ontologic, fiindcă nu este unitate de jos, juridică, ci unitate de sus, în Hristos, Logosul întrupat, Care revarsă în ea puterea unificatoare a Treimii prin Duhul Sfânt, după bunăvoința Tatălui¹⁹.

În lumea de astăzi se vorbește foarte mult despre unirea Bisericilor, promovându-se o colaborare pe planul filantropic și social, și mai puțin despre unitatea Bisericii, uitându-se că tocmai această unitate privește viața autentică și adevărată a fiecărui credincios în Hristos. Din această confruntare de opinii s-a născut subiectul studiului nostru, *Unitatea Bisericii și mișcarea ecumenică*, pe baza analizei temeiurilor neotestamentare. Raportarea unității Bisericii și a mișcării ecumenice la temeiurile neotestamentare nu se face de pe poziția unei abordări pur speculative a acestora, în folosul sau detrimentul formei actuale a ceea ce se numește *mișcarea ecumenică*, ci se are în vedere felul în care Biserica lui Hristos a propovăduit învățătura Mântuitorului Iisus Hristos în lumea de atunci, aflându-se, așadar, într-o mișcare ecumenică, adică în

¹⁶ Popescu, *Pantocrator*, p. 258.

¹⁷ Ἱεροθέου, *Ἐμπειρική Δογματική*, Β', p. 265.

¹⁸ Popescu, *Pantocrator*, p. 268.

¹⁹ Popescu, *Pantocrator*, p. 268.

mișcarea de răspândire a învățaturii Sale în *lume-oἰκουμένη*²⁰. La această viziune ne obligă și două concepte promovate în mișcarea ecumenică sau în relațiile cu Vaticanul, *teoria ramurilor* și conceptul de *Biserici surori*.

Sfântul Maxim Mărturisitorul consideră că Biserica este *tipul și icoana întregii lumii*²¹, iar omul este chemat să păstreze unitatea Bisericii. *Cel care nu păstrează unitatea bisericească, după Sfântul Ciprian al Cartaginei, nu împlinește legea lui Dumnezeu, nu păstrează credința Tatălui și a Fiului, nu păstrează viața și mântuirea*²². Unitatea Bisericii este ontologică și strâns legată de unitatea de credință. Prin urmare, ruperea de adevărata credință înseamnă ieșirea din integritatea oferită de către Biserica cea una, adică ruperea unității organice cu Trupul lui Hristos. Tocmai acest lucru îl ilustrează *teoria ramurilor*, care arată sensul negativ al tăierii ramurilor de trunchiul Bisericii. De aceea, această teorie nu poate să ilustreze adevărul privind Biserica cea una, căci promovează *Biserica sociologic și nu teologic*, cu alte cuvinte, ca pe o asociație a creștinilor și nu ca Trup al lui Hristos²³. Teoria ramurilor a fost lansată de către lumea protestantă, pentru a-și justifica existența în istorie și dreptul la numele de Biserică. Ulterior, această teorie a găsit teren și în doctrina romano-catolică, mai ales după Conciliul al II-lea de la Vatican (1958-1966), care și-a împrăștiat concepția sociologică despre Biserică. În fapt, Biserica nu este o instituție socială, ci locul unde se trăiește *comuniunea îndumnezeitoare*²⁴, fiind *spitalul duhovnicesc* în care se vindecă omul. *Harul Duhului Sfânt se dă tuturor oamenilor, creștini și necreștini, credincioși și necredincioși*, dar acest har devine lucrător și roditor doar în Biserica cea una, fiindcă omul nu se mișcă doar pe dimensiunea orizontală, ci și pe cea verticală. Din acest motiv, *teoria ramurilor* este considerată una *secularizată, care se aliniază cu mondializarea*²⁵.

²⁰ De precizat că termenul pentru *lume* în limba greacă este *κόσμος*, care înseamnă lumea privită ca întregul univers, dar și *οἰκουμένη*, care se referă la lumea de pe întinderea pământului. Din acest motiv, folosim cel de al doilea termen grecesc, care este și neotestamentar, în conexiune cu termenul românesc *lume*.

²¹ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, P.G., XCI, 668 C.

²² Sfântul Ciprian al Cartaginei, *Despre unitatea Bisericii sobornicești*, PL 6, 504 A.

²³ Mantzaridis, *Globalizare*, p. 43.

²⁴ Sfântul Grigorie Palama, *Cuvânt doveditor al Duhului Sfânt*, 2, 7, 8, *Συγγράμματα*, A', εκδ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη, 1962, p. 149; Mantzaridis, *Globalizare*, p. 70.

²⁵ Mantzaridis, *Globalizare*, pp. 44-45.

Teologul grec Gheorghe Manțaridis consideră că nici denumirea de *Biserici surori* nu este potrivită pentru a caracteriza relațiile dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-catolică. Gesturile de bunăvoință și dispozițiile binevoitoare nu trebuie să afecteze *puritatea dogmatică, nici să ascundă dificultățile existente*. De aceea, teologul grec propune ca folosirea acestui calificativ se încadrează, după schismă, doar pentru Bisericile Ortodoxe locale. De altfel, și poziția romano-catolică este, în anumite acte, evidentă, din moment ce se consideră nu *sora, ci mama tuturor celorlalte Biserici locale*, ceea ce *consună foarte bine cu procesul contemporan de mondializare*²⁶. De exemplu, conceptul de *Biserici surori* a fost condamnat de către Biserica Romano-catolică prin circulara *Notă asupra expresiei „Biserici surori”* (2000). În această circulară se declară că Biserica Romano-catolică nu poate să fie o Biserică Soră propriu-zisă, ci este unica Biserică Mamă, iar folosirea expresiei *Biserici surori* reprezintă o deviere de la doctrina romano-catolică²⁷.

Avându-se în vedere aceste aspecte, analiza și redactarea subiectului studiului nostru a impus abordarea mai multor metode de cercetare, și anume, metodele documentării și cercetării bibliografice, alături de metodele comparativă, analitică, sociologică, istorico-canonică și de analiză istorică.

Abordarea unui subiect al învățaturii ortodoxe nu se face doar pe baza *Sfintei Scripturi*, ci și cu referire directă la *Sfânta Tradiție*, adică la cele două organe ale Revelației dumnezeiești, păstrate în Biserica *cea una, sfântă, sobornicească și apostolească*. Aceste însușiri ale Bisericii, definite și expuse în *Simbolul de Credință Niceo-constantinopolitan* de către Sfinții Părinți întruniți la primele două Sinoade Ecumenice din istoria Bisericii, exprimă, pe de o parte, coordonatele ființei Bisericii. Pe de altă parte, aceste însușiri reprezintă caracteristicile în cadrul cărora se mișcă Biserica, pentru a fi garantul permanent al păstrării autenticității învățaturii descoperite de către Mântuitorul lumii Iisus Hristos, pe care a încredințat-o Bisericii Sale prin Sfinții Apostoli, fiind transmisă, prin succesiune apostolică, până la sfârșitul veacurilor. De aceea, una

²⁶ Mantzaridis, *Globalizare*, pp. 46-47.

²⁷ Vezi Lucian N. Leuștean, «Stadiul dialogului interreligios și perspectivele sale în ecumenismul european», în *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 2 (2002), p. 34; Natalia Vlas, *Globalizarea și religia la începutul secolului XXI*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, pp. 252-253.

dintre grijile ierarhiei bisericești este menținerea în filonul succesiunii apostolice, care este strâns legată de unicitatea Bisericii.

În lumina acestui demers am dorit să evoc subiectul propus studiului meu, având în vedere, pe de o parte, bogăția mărturiilor neotestamentare despre unitatea Bisericii și trăirea ecumenicității sale în perioada apostolică, iar pe de altă parte, continuitatea acestei unități, dar și a ecumenicității, de-a lungul perioadelor ce au urmat în istoria Bisericii, fiind garantate de Sinoadele Ecumenice și experiențele Sfinților Părinți. Studiul de față nu se dorește o analiză amănunțită asupra tematicilor ce reies din abordarea subiectului *Unitatea Bisericii și mișcarea ecumenică*, pornindu-se de la mărturiile neotestamentare. De altfel, o asemenea analiză ar fi condus, datorită problemelor întâlnite și a bogăției materialului bibliografic pentru fiecare dintre ele, la depășirea cu mult atât a volumului acestei lucrări, cât și a timpului consacrat redactării ei. Prin urmare, studiul reprezintă o descriere iconografică a tematicilor specifice subiectului și expune prezentarea lor din perspectiva faptului că Biserica și-a păstrat unitatea și extinderea ecumenică, adică lărgirea la toate neamurile de pe suprafața pământului, de-a lungul veacurilor. În felul acesta, tratarea subiectului a impus mai multe axe de cercetare, complementare între ele.

Prima axă de cercetare a avut ca scop prezentarea simbolismului Bisericii în *Noul Testament* și a legăturii ei cu Hristos, analizându-se și expunându-se momentul Cincizecimii și al întemeierii Bisericii lui Hristos, însușirile Bisericii și importanța acestora pentru acuratețea credinței și garantarea mântuirii oamenilor. Motivele acestui demers sunt multiple și conduc la deslușirea unor aspecte, precum: a) Biserica este Trupul lui Hristos, iar Capul ei este tot Hristos, astfel încât teologi ortodocși, ca Părintele Dumitru Stăniloae, Părintele Gheorghe Florovsky și Ioan Karmiris, afirmă că Biserica *este Hristos Însuși*; b) în Ortodoxie se pune problema retrăirii Cincizecimii de către fiecare credincios, fiindcă esența teologiei ortodoxe nu este raționalizarea credinței și a trăirii, ci experiența stărilor de *curățire (purificare)*, *iluminare* și *îndumnezeire*; c) simbolurile Bisericii din *Noul Testament* (apa botezului, casa Domnului, stâlp și temelie a Adevărului, Mireasa lui Hristos etc.) scot în evidență unicitatea Bisericii și rolul ei pentru mântuirea omului și transfigurarea creației; d) Biserica exista și înainte de creație, ca Împărăție și slavă ascunsă în Dumnezeu, în care locuiește Dumnezeu Tatăl cu Logosul și

Duhul Sfânt, iar la Cincizecime Biserica devine Trupul lui Hristos; e) Sfinții Părinți văd temeiul unității Bisericii în prezența aceluiași Trup jertfit și înviat, străbătut de plenitudinea Sfântului Duh; f) unitatea Bisericii nu e o unitate de ordin instituțional și nici sfărâmată în centre sau comunități cu credințe deosebite sau cu interpretări diferite ale credinței apostolice, ci o unitate de viață duhovnicească, experimentată în Hristos și Sfântul Duh. Această unitate cu Hristos și în Hristos nu este bazată doar pe afirmarea unei credințe comune, ci pe experiența comună a credinței printr-o viață curată și cât mai apropiată de Dumnezeu, fiind consemnate mărturii concrete de-a lungul veacurilor. Așadar, la baza acestei experiențe se află starea de curățire, iar cei ce nu depun eforturi pentru obținerea stării de curățire observă puterea lui Hristos din Biserică în viața celor ce sunt curățiți și prin care se manifestă diferite harisme ale Sfântului Duh. De aceea, se constată că temelia unității în Ortodoxie nu pornește de jos, din acordul credincioșilor, ci de sus, din Hristos, după cum afirmă teologi ortodocși (de pildă, Ioan Karmiris și Părintele John Meyendorff) sau chiar occidentali (H. Schultze).

Cea de a doua axă de cercetare tratează aspectele legate de misiunea Bisericii lui Hristos în lume, plecându-se de la repere neotestamentare și exemplul misionar al Sfântului Apostol Pavel. Misiunea se bazează pe slujirea lui Dumnezeu și a aproapelui, de aceea, comportă și două aspecte esențiale: a) unul legat de evanghelizarea lumii, adică de propovăduirea *Evangeliei* în lume sau *slujirea cuvântului* (*Fapte* 6: 4), astfel încât fiecare generație de oameni să audă despre Iisus Hristos și să creadă în El (*Rom.* 10: 14-15); b) altul legat de mărturia sau mărturisirea credinței în Hristos, care se referă la totalitatea vieții creștine: cult, rugăciune, participarea la Sfintele Taine, slujirea aproapelui etc. Pentru înțelegerea acestor două aspecte ale misiunii se cere raportarea directă la sursele neotestamentare, la vocabularul Bisericii primare, la apostolicitatea învățăturii Bisericii și la sfințenia membrilor ei, ca cea mai bună dovadă și puternică metodă de evanghelizare.

A treia axă de cercetare privește ecumenicitatea Bisericii lui Hristos, analizându-se mai multe aspecte din diferite perioade ale Bisericii: din timpul *Noului Testament*; din perioada Sfinților Părinți corespunzătoare primelor secole ale Creștinismului; din vremea Sinoadelor Ecumenice. Ecumenicitatea Bisericii este strâns legată de misiunea ei, adică de răspândirea învățăturii lui Hristos în toată *lumea*-

οἰκουμενῆν, și reflectă modul unitar de asumare a manifestării Bisericii lui Hristos în întreaga creație. În cadrul Bisericii Ortodoxe s-au dezvoltat mai multe curente care doresc să clarifice raportul dintre Biserica locală și ecumenicitatea Bisericii, precum insistența asupra Bisericii locale ca Biserică *sobornicească* (Pr. Nicolae Afanasieff), sublinierea actului euharistic (mitropolitul Pergamului Ioan Zizulas), evidențierea sobornicității deschise a Bisericii prin asumarea catolicității Bisericii în dimensiunea eshatologică (Pr. Dumitru Stăniloae). Toate acestea, însă, nu scot în relief decât o parte sau alta a ecumenicității Bisericii lui Hristos, care ecumenicitate se raportează direct la unitatea și unicitatea Bisericii Ortodoxe, fiindcă lipsită de această raportare se transformă într-o ideologie.

De aceea, a patra axă de cercetare a fost centrată asupra unității Bisericii în viziunea *Noului Testament*, scoțându-se în vedere următoarele coordonate: a) temeiuri neotestamentare ale unității Bisericii primare; b) unitatea Bisericii lui Hristos prin lucrarea Sfântului Duh la Cincizecime și darul glosolaliei; c) unitatea propovăduirii legată de unitatea de credință; d) unicitatea Botezului și validitatea lui dată de unitatea Bisericii; e) Dumnezeiasca Euharistie ca taină a unității depline; f) unitatea Bisericii oglindită în unitatea familiei. În urma prezentării acestor coordonate se distinge faptul că unitatea Bisericii este legată de unicitatea ei, ceea ce reflectă și prima însușire a Bisericii cuprinsă în *Simbolul de Credință Niceo-constantinopolitan*, și anume, că Biserica este *una*. Acest adevăr este trăit de către Biserica Ortodoxă, care nu este în parte Biserică, ci Biserică deplină și deținătoare a plinătății credinței care-l conduce pe om la mântuire.

Pe baza acestei convingeri, Biserica Ortodoxă este implicată în mișcarea ecumenică, a cărei prezentare constituie cea de a cincea axă de cercetare, întreprinsă după următoarele puncte: a) originea și evoluția Mișcării ecumenice; b) constituirea și organizarea Consiliului Mondial al Bisericilor; c) aderarea Bisericii Ortodoxe la Mișcarea ecumenică; d) prezentarea Adunărilor Generale ale Consiliului Mondial al Bisericilor; e) aspecte privind participarea Bisericii Ortodoxe Române la Consiliul Mondial al Bisericilor: aderare, personalități implicate în Mișcarea ecumenică și contribuții ortodoxe. Analiza istorică este însoțită de metoda evaluării, avându-se ca scop perceperea corectă a Mișcării ecumenice și forma ei în lumea contemporană.

Aspectele adunate în urma expunerii acestei axe de cercetare au condus la ultima axă de abordare a subiectului, în jurul temei privind unitatea Bisericii și Mișcarea ecumenică, reflectate în *Noul Testament*, avându-se în vedere aspecte interconfesionale privind unitatea Bisericii și calea parcursă de la unitatea neotestamentară a Bisericii la Ecumenismul actual. Aspectul relevat este că mișcarea ecumenică este prezentă în viața Bisericii încă de la începuturile ei, în sensul că Biserica s-a mișcat și se mișcă spre lume pentru a o îmbrățișa pe toată. Ruperea de Trupul Bisericii a unor denominațiuni creștine și încercarea de justificare a acestora ca Biserici au dus la formularea unor teorii sau concepte cât privește unitatea Bisericii, care nu a mai fost privită în legătură cu faptul că Biserica este una, ci a fost promovată Mișcarea de unire a Bisericilor pentru a forma Biserica cea una, ceea ce a însemnat transformarea Mișcării ecumenice a Bisericii în Ecumenism sau redefinirea Mișcării ecumenice din perspectiva refacerii unei unități pe care Biserica nu a pierdut-o niciodată, ci doar cei care s-au desprins de ea.

Abordările și aspectele arătate mai sus evidențiază noutatea cercetării și unicitatea tratării temei propuse ca teză de doctorat în cadrul Catedrei de Noul Testament. Biserica Ortodoxă este Biserica însăși, având plenitudinea dintru început a realității ecleziale dată de prezența în ea a lui Dumnezeu prin energiile Sale necreate, precum și de structura ei teandrică, fiindcă Hristos este Dumnezeu și deoființă, după firea dumnezeiască, cu Tatăl și cu Duhul Sfânt, dar și Om și deoființă, după firea omenească, cu neamul omenesc.

Misiunea Ortodoxiei a fost și este unitatea Bisericii, nu doar la nivel local, ci și la nivel universal. Ortodoxia are o mare răspundere față de Hristos, Care este Adevărul, iar în lumina acestui fapt, răspunderea ei se extinde atât asupra păstrării nealterate a învățăturii de credință, cât și asupra primirii cu smerenie și dragoste la sânul ei a celor ce caută Adevărul și mântuirea.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Izvoare

1.1. Izvoare biblice

Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, EIBMBOR, București 1997.

Biblia sau Sfânta Scriptură, ediție jubiliară a Sfântului Sinod, tipărită cu binecuvântarea și prefața Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, EIBMBOR, București 2008.

Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită sub îndrumarea și purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscopul Clujului, EIBMBOR, București 2001.

Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Iustin, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, EIBMBOR, București 1982.

Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită sub îndrumarea și purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române cu aprobarea Sfântului Sinod, EIBMBOR, București 1995.

Noul Testament al Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Cluj-Napoca 1945.

Noul Testament cu Psalmii, tipărit sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Iustin, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, EIBMBOR, București 1983.

Septuaginta, vol. 1-6, Editura Polirom, București 2004-2008.

The Bible, New International Version, International Bible Society, Hodder & Stoughton, London 1993.

The Greek New Testament, Forth Revised Edition with Dictionary, ed. Barbara Aland, Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger in cooperation with the Institute for New Testament Textual Research, Münster/Wesphalia, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1994.

The Holy Bible, King James authorized version, Oxford University Press 1977.

1.2. Izvoare patristice și liturgice

Augustin, Fericitul, *De Trinitate*, P.L., LXII, 819-1098.

Cabasila, *Despre viața în Hristos* = **Sfântul Nicolae Cabasila**, *Despre viața în Hristos*, Traducere din limba greacă și note de Preotul Profesor Teodor Bodogae, EIBMO, București, 2009.

Chiril al Alexandriei, Sfântul, *Comentariu la Evanghelia după Ioan*, P.G., LXXIV, col. 10-756.

Chiril al Ierusalimului, Sfântul, *Cateheze*, traducere din limba greacă și note de D. Fecioru, EIBMBOR, București 2003.

Sfântul Ciprian, *Despre unitatea Bisericii ecumenice* = **Sfântul Ciprian al Cartaginei**, *Despre unitatea Bisericii ecumenice (De catholicae Ecclesiae Unitate)*, în «Apologeți de limbă latină», Col. PSB 3, Traducere de Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof. David Popescu, Introducere, note și indici de Prof. Nicolae Chițescu, EIBMBOR, București 1981.

Clement Alexandrinul, Pedagogul, în «Scrieri, partea întâia», Col. PSB 4, traducere, introducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București 1982.

Dionisie Areopagitul, *Despre numele dumnezeiești*, P.G., III, 565-996.

- Grigore de Nazianz, Sfântul**, *Cuvântul al XLI-lea la Cincizecime*, P.G., XXXVI, 427-452.
- Grigorie de Nyssa, Sfântul**, *Laudă la Sfântul Ștefan Primul Martir*, P.G., XLVI, 701-736.
- Herma, Păstorul**, în «Scrierile Părinților Apostolici», Col. PSB, 1, traducere note și indici de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București 1979.
- Ignatie Teoforul, Sfântul**, *Epistola: către Magnezieni, către Tralieni, către Filadelfieni, către Smirneni, către Sfântul Policarp al Smirnei*, în «Scrierile Părinților Apostolici», Col. PSB 1, traducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București 1979.
- Ioan Gură de Aur, Sfântul**, *Comentariu la Epistola către Tit*, P.G., LXII, 663-700.
- Idem**, *Despre preoție*, P.G., XLVIII, 623-692.
- Idem**, *Scrieri partea a treia, Omilii la Matei*, Col. PSB 23, traducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București 1994.
- Idem**, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corintheni*, trad. din limba elină de Arhim. Theodosie Athanasiu, Editura Sofia, București 2005.
- Idem**, *Omilia XXIV la Epistola I către Corinteni*, P.G., LXI, 197-206.
- Idem**, *Omilia la Epistola către Coloseni*, P.G., LXII, 365-374.
- Irineu de Lion, Contra ereziilor**, P.G., VII, 431-1224.
- Isaac Sirul, Sfântul**, *Cuvinte despre nevoie*, Editura Bunavestire, Bacău 2001.
- Liturghier*, EIBMBOR, București 2012.
- Maxim Mărturisitorul, Sfântul**, *Mistagogia*, P.G., XCI, 657-718.
- Idem**, *Răspunsuri către Talasie*, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. III, Ediția a II-a, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Editura Harisma, București 1994.
- Marcu Ascetul, Sfântul**, *Despre legea duhovnicească*, în *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. I, Ediția a II-a, tradusă din grecește de Prof. Stavr. Dr. Dumitru Stăniloae, EIBMO, București 1947.

Penticostar, EIBMBOR, București 1999.

Policarp al Smirnei, Sfântul, *Epistola către Filipeni*, în «Scrierile Părinților Apostolici», Col. *PSB* 1, traducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București 1979.

Teofan Zăvorâțul, Sfântul, *Tâlcuiri din Sfânta Scriptură pentru fiecare zi din an*, traducere din limba rusă de Adrian și Xenia Tănăsescu-Vlas, Editura Sofia, București 1999.

Teofilact, Sfântul, Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Epistolei întâi către Corinteni și a Epistolei a doua către Corinteni*, tâlmăcită din elina veche în cea nouă și împodobită cu felurite însemnări de către Nicodim Aghioritul, Editura Cartea Ortodoxă, București 2005.

Idem, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Matei*, cuvânt introductiv, note și indici de R. P. Sineanu și L. S. Desartovici, Editura Sofia, București 2002.

Idem, *Comentariu la I Timotei*, P.G., CXXV, 9-88.

Idem, *Comentariu la Faptele Apostolilor*, P.G., CXXV, 483-848.

2. Enciclopedii, Comentarii biblice, Dicționare, Documente ale Mișcării Ecumenice

Arion, Pr. Prof. Dr. Leon, *50 de omilii la Sfânta Evanghelie după Ioan*, Editura Asa, București 2005.

Arion, *Comentarii la Evanghelia după Matei*, II = **Pr. conf. univ. dr. Leon Arion**, *Comentarii la Evanghelia după Matei*, vol. II, Editura Limes, Cluj-Napoca 1999.

Arion, *Compendiu neotestamentar* = **Pr. Dr. Leon Arion**, *Compendiu neotestamentar de introducere și exegeză*, vol I, Editura Grafica Prahoveană, vol. II, Editura Universității Oradea, Oradea 2000.

Balz, H. / Schneider, G. (eds), *The Exegetical Dictionary of the New Testament*, T&T Clark, Edinburg 1990.

- Bock, D. L. / Fanning, B. M.,** *Interpreting the New Testament Text*. Crossway, Wheaton 2006.
- Boloș, Pr. Cristian / Gorgan, Diac. Gabriel,** *Dicționar teologic-ortodox*, Editura Dacia, Cluj-Napoca 2006.
- Bondalici,** *Enciclopedia = Preot Iconom Stavrofor Dumitru Bondalici, Enciclopedia marilor personalități din Vechiul și Noul Testament*, Caransebeș 2005.
- Bria,** *Dicționar = Pr. Prof. Dr. Ion Bria, Dicționar de teologie ortodoxă*, EIBMBOR, București 1981.
- Buttrick, George Arthur (Dictionary Editor),** *The Interpreter's Dictionary of the Bible, An Illustrated Encyclopedia*, vol. I-IV & Supplementary Volume, Keith Crim (General Editor of Supplementary Volume), second edition, published by New York: Abingdon Press, Nashville 1976.
- Coman,** *Biblia în Biserică = Preot Dr. Constantin Coman, Biblia în Biserică. Eseuri pe teme biblice*, Editura Bizantină, București 1997.
- Cranfield, C. E. B.,** *The Epistle to the Romans*, vol. I-II (ICC, rev.), T. & T. Clark, Edinburgh 1975-1979.
- Dictionary of the Ecumenical Movement = Dictionary of the Ecumenical Movement*, WCC Publications, Geneva 1991.
- Dictionnaire encyclopédique de la Bible*, responsables scientifiques Pierre-Maurice Bogaert, troisième édition revue et augmentée, Brepols Publishers, Turnhout, Belgium 2002.
- Dodd, C. H.,** *The Interpretation of the Fourth Gospel*, Cambridge University Press, Cambridge 1953.
- Douglas, J. D.,** *Dicționar biblic*, Doris Laurențiu (ed.), traducere de Livius Percey și John Tipei, Editura Cartea Creștină, Oradea 1995.
- Dufour, Xavier Leon (coord.),** *Vocabular de teologie biblică*, traducători: Francisca Băltăceanu, Mihaela Bărbuș, Monica Broșteanu, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București 2001.
- Fillion, L. Cl.,** *La Sainte Bible commentée*, Tome VIII, Éditeurs Letouzey et Ané, Paris 1925.

- Fouilloux, Danielle et al.**, *Dicționar cultural al Bibliei*, Ediția a II-a revizuită, traducere din limba franceză de Ana Vancu, Editura Nemira, București 2006.
- Kittel, Gerhard / Friedirch, Gerhard**, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, vol. II, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1935; pentru ediția în limba engleză vezi: **idem**, *Theological dictionary of the New Testament*, Geoffrey W. Bromiley (translator in English and editor), vol. 1-10 (vol. 10: Index volume, compiled by Ronald E. Pitkin), Grand Rapids, Mich., Eerdmans 1999.
- Lagrange, M. J.**, *Evangile selon Saint Jean*, 3e édition, Gabalda, Paris 1927.
- Idem**, *Saint Paul. Épître aux Romains*, 3e éd., Gabalda, Paris 1922.
- Leenhardt, Franz-J.**, *L' épître de Saint Paul aux Romains*, 2ème série, Tome VI, Delachaux et Niestlé, Neuchâtel, Paris 1957.
- Lemonnyer, L.**, *Théologie du Nouveau Testament*, Bloud et Gay, Paris 1928.
- Longton, Joseph / Poswick, R.-Ferdinand (coord.)**, *Dicționar enciclopedic al Bibliei*, transpunere românească de Dan Slușanschi, Editura Humanitas, București 1994.
- Mihoc, Pr. Vasile**, *Sfânta Evanghelie de la Ioan. Introducere și comentariu*, vol. I, Editura Teofania, Sibiu 2003.
- Mircea**, *Dicționar al Noului Testament* = **Preot Dr. Ioan Mircea**, *Dicționar al Noului Testament*, EIBMBOR, București 1984.
- Nairobi, 1975, Briser les barrières, Rapport officiel de la cinquième Assemblée du Conseil Œcuménique des Églises*, rédigé par Marcel Henriet, IDOC-France, L'Harmattan, Paris 1976.
- Patzia, Arthur G./ Petrotta, Anthony J.**, *Dicționar de studii biblice*, traducere de Emanuel Conțac, Editura Logos, Cluj-Napoca 2007.
- Păcurariu**, *Dicționarul teologilor români* = **Preot prof. univ. dr. Mircea Păcurariu**, *Dicționarul teologilor români*, Editura Enciclopedică, București 2002.

- Reid, Daniel G. (ed.),** *Dicționarul Noului Testament. Un compendiu de învățătură biblică contemporană într-un singur volum*, Editura Casa Cărții, Oradea 2008.
- Roventă, Diac. Dr. Haralambie,** *Epistola către Efeseni a Sfântului Apostol Pavel. Introducere și comentar*, Editura Tipografia cărților bisericești, București 1929.
- Signs of the Spirit. Official Report. Seventh Assembly, Canberra, Australia, 1991*, edited by Michael Kinnamon, WCC Publication, Geneva 1991.
- Tamaș, Ioan,** *Mic dicționar teologic*, Editura Sapienția, Iași 2008.
- Teodorescu, Pr. Lect. Dr. Mihail,** *O armonizare a Sfintelor Evanghelii. Text comentat*, Valahia University Press, Târgoviște 2008.
- Vasile al Kineșmei, Sfântul,** *Evanghelia pentru omul modern. Învățăături din Evanghelia după Marcu*, vol. I, Traducere din limba rusă de Adrian Tănăsescu-Vlas, Editura Sofia, București 2013.
- Verzan, Pr. Dr. Sabin,** *Epistola Sf. Ap. Pavel către Tit*, EIBMBOR, București 1985.
- Vigouroux, F.,** *Dictionnaire de la Bible*, tome II, deuxième partie D-F, Edité par Letouzey et Ané, Paris 1912 ; pentru întreaga lucrare vezi: **idem**, *Dictionnaire de la Bible*, tomes I-V en 10 volumes, Edité par Letouzey et Ané, Paris 1912-1922.

3. Lucrări

- Andrutsos, Hristu,** *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene*, Traducere de Pr. prof. dr. D. Stăniloae, Editura și Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu 1930.
- Aubert, Jean-Marie,** *Vivre en chretien au XX-e siecle*, Tome I-er, Editions Salvator, Mulhouse 1976.

- Barclay, William**, *Analiza semantică a unor termeni din Noul Testament*, traducător Doris Laurențiu, Editura Societatea Misionară Română, Wheaton, Illinois U.S.A. 1992.
- Batiffol, Pierre**, *Etudes d'histoire et de théologie positive*, Editeur Librairie Lacroix, Paris 1926.
- Bel**, *Misiunea Bisericii* = **Valer Bel**, *Misiunea Bisericii în lumea contemporană*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2004.
- Bel**, *Unitatea Bisericii* = **Valer Bel**, *Unitatea Bisericii în teologia contemporană. Studiu interconfesional-ecumenic*, Editura Limes, Cluj-Napoca 2003.
- Breck, Preot prof. dr. John**, *Sfânta Scriptură în Tradiția Bisericii*, traducere Ioana Tămăian, Editura Patmos, Cluj-Napoca 2008.
- Bria, Pr. Prof. Ioan**, *Destinul Ortodoxiei*, EIBMBOR, București 1989.
- Bria**, *Tratat* = **Pr. Prof. Ioan Bria**, *Tratat de teologie dogmatică și ecumenică*, Editura România Creștină, București 1999.
- Idem**, *Ortodoxia în Europa. Locul spiritualității române*, Editura Trinitas, Iași 1995.
- Bulgakoff, Sergiu**, *Ortodoxia*, trad. de Nicolae Grosu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu 1933.
- Bouyer, Louis**, *L'Église de Dieu: corps du Christ et temple de l'Esprit*, Éditions du Cerf, Paris 1970.
- Cabrol, Dom F.**, *La prière des premiers chrétiens*, Ed. Bernard Grosset, Paris 1929.
- Cerfaux, L.**, *La théologie de l'Église suivant Saint Paul*, 2e éd., Paris 1965.
- Coman, Preot Dr. Constantin** *Ortodoxia sub presiunea istoriei*, Editura Bizantină, București 1995.
- Constantinescu**, *Studiul Noului Testament* = **Preotul Profesor Ioan Constantinescu**, *Studiul Noului Testament*, EIBMBOR, București 2002.
- Credința ortodoxă*, EMMB, Trinitas, Iași 1996.
- Croitoru, Ion I.**, *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei*

- protestante din secolul al XVII-lea*, I-II, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște 2012.
- David**, *Ecumenismul* = **David, Petru I.**, *Ecumenismul, un factor de stabilitate în lumea de astăzi*, Editura Gnosis, București 1988.
- Evdokimov**, *Ortodoxia*, = **Paul Evdokimov**, *Ortodoxia*, traducere din limba franceză de Dr. Irineu Ioan Popa, Arhiepiscop vicar, EIBMBOR, București 1966.
- Farrar, F. V.**, *Primele zile ale Creștinismului*, partea III, traducere de Nicodim Mitropolitul Moldovei, Editura Tipografiei Sfintei Monastiri Neamțu, 1939.
- Fey**, *Ecumenical Movement* = **Harold E. Fey** (editor), *A History of the Ecumenical Movement (1948-1968)*, vol. II, WCC Publications, Geneva 1970.
- Giet, St.**, *Les idées et l'action sociales de Saint Basile*, Editeur Librairie Lecoffre, Paris 1941.
- Himcinschi, Preot Mihai**, *Biserica în societate. Aspecte misionare ale Bisericii în societatea actuală*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia 2006.
- Istodor, Pr. prof. dr. Gheorghe**, *Dialogul dintre teologie și știință din perspectiva misiunii Bisericii*, București 2010.
- Idem**, *Misiunea creștină ca activitate permanentă și practică a Bisericii*, Editura Sigma, București 2006.
- † **Iustin, Patriarhul**, *Activitatea Sfântului Apostol Pavel în Atena*, Editura Episcopiei Argeșului / Anastasia, București 2002.
- Jacquier, E.**, *Histoires des livres du Nouveau Testament*, Tome troisieme, Editeur Librairie Lecoffre, Paris 1928.
- Kuraev, Diacon Andrei**, *Provocările ecumenismului*, Editura Sofia, București 2006.
- Lathuilière, Pierre**, *Le fundamentalisme catholique. Signification et ecclésiologie*, Les Éditions du Cerf, Paris 1995.
- Leb**, *Teologie și istorie* = Dr. Ioan Vasile Leb, *Teologie și istorie. Studii de patristică și istorie bisericească*, Editura Arhiepiscopiei, Cluj-Napoca 1999.

- Leclercq, Dom Henri**, *La vie chrétienne primitive*, Les Éditions Rieder, Paris 1928.
- Lemaire, André**, *Les ministères aux origines de l'Eglise. Naissance de la triple hiérarchie: évêques, presbytres, diacres*, Les Editions du Cerf, Paris 1971.
- Lietzmann, H.**, *Zur altchristlichen Verfassungsgeschichte*, in *Kleine Schriften I*, Berlin 1958.
- Lossky, Vladimir**, *Essai sur la Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Éditions Montaigne, Paris 1944.
- Manoilescu-Dinu, Natalia**, *Iisus Hristos Mântuitorul în lumina Sfintelor Evanghelii*, Editura Bizantină, București 2004.
- Mantzaridis, Georgios I. Mantzaridis**, *Globalizare și universalitate. Himeră și adevăr*, trad. de Preot Prof. Dr. Vasile Răducă, Editura Bizantină, București, 2002.
- Metallinos, Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D.**, *Parohia - Hristos în mijlocul nostru*, traducere de pr. prof. Ioan I. Ică, Editura Deisis, Sibiu, 2004.
- Meyendorff, John**, *Ortodoxie și catolicitate*, traducere de Călin Popescu, Editura Sophia, București 2003.
- Nechita, Pr. Dr. Vasile**, *De la ecumenicitate la ecumenism = Pr. Dr. Vasile Nechita, Misiunea Bisericii de la ecumenicitate la ecumenism*, Caietele Misionarului Ortodox 1, Editura Garuda-Art Vasiliana 98, Chișinău-Iași 2005.
- Nechita, Pr. Dr. Vasile**, *Pentru o misiologie practică*, Editura Garuda-Art Vasiliana 98, Chișinău-Iași 2005.
- † **Nicolae Mladin, Mitropolitul**, *Hristos - viața noastră sau Asceza și Mistica paulină*, Editura Deisis, Sibiu 1996.
- † **Nifon, Misiologie creștină = † Conf. Dr. Nifon Mihăiță**, Arhiepiscopul Târgoviștei, *Misiologie creștină*, Editura Asa, Târgoviște 2002.
- Idem**, *Ortodoxie și ecumenism*, Editura Agora, București 2000.
- Papadopoulos, Prof. Dr. Stylianos G.**, *Patrologie*, I, traducere de Lector dr. Adrian Marinescu, Editura Bizantină, București 2006.

- Petraru, Ortodoxie și prozelitism = Pr. Gheorghe Petraru, Ortodoxie și prozelitism**, Editura Trinitas, Iași 2000.
- Pomazanschi, Teologia Dogmatică Ortodoxă = Pr. Mihail Pomazanschi, Teologia Dogmatică Ortodoxă**, trad. din limba engleză de Florin Caragiu, Editura Sofia, Editura Cartea Ortodoxă, București 2009.
- Popescu, Pantocrator = Pr. Prof. Dr. Dumitru Popescu, Iisus Hristos Pantocrator**, EIMBOR, București 2005.
- Prat, F., La Théologie de Saint Paul**, II, Paris 1927.
- Romanidis, Teologia patristică = Părintele Ioan Romanidis, Teologia patristică**, Traducere din limba greacă, note, completări bibliografice și postfață de Ion Marian Croitoru, Editura Bibliotheca, Târgoviște 2012.
- Rouse, A History of the Ecumenical Movement = Ruth Rouse, Stephan Charles Neill (editors), A History of the Ecumenical Movement (1517-1948)**, vol. I, World Council of Churches, Geneva 1986.
- Savin, Ioan Gh., Apărarea credinței. Tratat de apologetică**, Editura Anastasia, București 1996.
- Schmemmann, Preotul Profesor Alexander, Euharistia - Taina împărăției**, traducere de Pr. Boris Răduleanu, Editura Anastasia, București 1984.
- Idem, Pentru viața lumii. Sacramentele și Ortodoxia**, traducere din limba engleză de Preotul profesor dr. Aurel Jivi, EIMBOR, București 2001.
- Serafim (Alexiev), Arhimandrit / Serghie (Jazadjiev), Arhimandrit, Ortodoxia și Ecumenismul. De ce un creștin ortodox nu poate fi ecumenist**, Mănăstirea Slătioara 1997.
- Skouteris, Constantine, Perspective ortodoxe**, Traducere din limbile greacă și engleză, note și repere biografice de asist. univ. dr. Ion Marian Croitoru, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2008.
- Spicq C., Saint Paul. Les Épîtres pastorales**, tome I, coll. Etudes Bibliques, Éd. Gabalda, 2e éd., Paris 1969.
- Stăniloae, Dumitru, Trăirea lui Dumnezeu în Ortodoxie**, Ediția a III-a, Editura Dacia XXI, Cluj-Napoca 2010.

- Stăniloae, Teologia Dogmatică Ortodoxă**, I, II, III = **Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Teologia Dogmatică Ortodoxă**, I, EIBMBOR București 1996; II, EIBMBOR, București 2003; III, EIBMBOR București 1997.
- Studiul Noului Testament* = P. C. Diacon Nicolae I. Nicolaescu, P. C. Pr Grigorie Marcu, P. C. Pr. Sofron Vlad, P. C. Pr. Prof. Liviu G. Munteanu, *Studiul Noului Testament*, Manual pentru Institutele teologice, Ediția a doua revizuită și îmbunătățită de P. C. Profesori Nicolae I. Nicolaescu și Grigorie Marcu, EIBMO, București 1977.
- Teodorescu, Viața creștină** = **Pr. Lect. Dr. Mihail Teodorescu, Viața creștină în secolul apostolic din perspectiva cărții Faptele Apostolilor**, Târgoviște 2008.
- Teofan Mada, Ieromonah, Viața în Hristos după Sfântul Ioan Gură de Aur**, Editura Agnos, Sibiu 2007.
- Tofană, Stelian, Introducere în Studiul Noului Testament**, II, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2002.
- Toinet, Paul, L'Oecumenisme entre vie et mort**, C. L. D. Chambray, 1981.
- Verzan, Sfântul Apostol Pavel** = **Pr. Dr. Sabin Verzan, Sfântul Apostol Pavel. Istoria propovăduirii Evangheliei și organizării Bisericii în epoca apostolică**, EIBMBOR, București 1996.
- Vlas, Natalia, Globalizarea și religia la începutul secolului XXI**, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2008.
- Voulgaris, Christos, Studii de teologie biblică**, I, traducere și cuvânt introductiv: Pr. prof. Ion Buga, Editura Sfântul Gheorghe-Vechi, București 2000.
- Ware Timothy (Episcopul Kallistos de Diokleia), Istoria Bisericii Ortodoxe**, traducere de Alexandra Petrea, Editura Aldo Press, București 1997.
- Yannaras, Unitatea Bisericii** = **Christos Yannaras, Adevărul și unitatea Bisericii**, traducere din franceză de Daniela Cojocariu, Editura Trinitas, Iași 2008.
- Yannaras, Christos, Ortodoxie și Occident**, text îngrijit de Iulian Nistea, Editura Bizantină, București 1995.

Yannoulatos, Anastasios, *Ortodoxia și problemele lumii contemporane*, traducere de Gabriel Mândrilă și Constantin Coman, Editura Bizantină, București 2003.

Zielinski Valdimir, *Dincolo de Ecumenism*, Ediție îngrijită și traducere de Carmen Dobre, Editura Anastasia, București 1998.

† **Zizioulas, Ioannis Mitropolit al Pergamului**, *Eucharistie, episcop, Biserică. Unitatea Bisericii în dumnezeiasca Eucharistie și episcop în primele trei secole creștine*, traducere de Pr. Dr. Ioan Valentin Istrati și Geanina Chiriac, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București 2009.

Idem, *Ființa eclesială*, traducere Aurel Nae, Editura Bizantină, București 1996.

Ἱεροθέου, *Ἐμπειρικὴ Δογματικὴ*, Β' = **Ἱεροθέου, μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἀγ. Βλασίου**, *Ἐμπειρικὴ Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὶς προφορικὰς παραδόσεις τοῦ π. Ἰωάννου Ρωμανίδου*, Β', Ἱερὰ Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), 2011.